

Ірина ГОЛУБОВСЬКА

КРИТИКА АНТИПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ В ОПОВІДАННЯХ ІВАНА ФРАНКА

У статті аналізується т. зв. "дитяча мала проза" І.Я. Франка з точки зору художньої реалізації в ній авторських поглядів на тогочасну галицьку освітню систему.

У своїх "дитячих" оповіданнях Іван Франко викрив жорстокість та нелюдськість, які панували в тодішніх галицьких школах. На власному сумному досвіді хлопський син пересвідчився в антигуманному характері сучасної йому західноукраїнської освітньої системи. Тож у малій прозі, що містить певні автобіографічні мотиви, прозаїк переконливо показав, наскільки важко було отримати повноцінну освіту в тих умовах.

Маленький герой "Грицевої шкільної науки" (1883), метикуватий сільський хлопчик, за рік навчання не засвоїв нічого, окрім сумнозвісного "а-ба-ба-га-ла-ма-га". Та й чого міг навчитися поважний професор, котрий вісімнадцять із тридцяти учнів величав принизливим словом "туман". "Наука" бідолашним школярам так припала до душі, що вони мріяли лише про одне: "Як то буде гарно, як вони увільняться від щоденних різок, позаушників, штурканців, "пац" та "попідволосників" і як покажуться знов у повнім блиску своєї поваги на пасовищі"¹.

За такої шкільної "методики" дивно видається не наявність вісімнадцяти "туманів", а те, що дванадцять школярів спромоглися оволодіти хоч якимось навчальним матеріалом! Із сумною іронією І.Франко змальовує фінальний епізод твору, коли гусак в одну хвилину опанував мудрість, над якою Гриць бився цілий рік. Риторичним залишається запитання хлопчика: "Чому вони його до школи не давали?"².

О.Луцишин звернула увагу на хронотопічну специфіку аналізованого оповідання. На думку дослідниці, письменник має можливість деформувати різні проміжки часу у своєму творі: рік проминув, як хвиля, а епізоди на вигоні, урок у школі зображені докладніше³. Така особливість часопросторового моделювання акцентує увагу читачів на ключових моментах, що найяскравіше характеризують маленького героя. Центральною в оповіданні є сцена першого Грицевого шкільного заняття. Своєрідним розповідачем тут виступає сам персонаж, разом з яким ми потрапляємо до негостинної темної школи, наскрізь пропахлої торішньою гнилою капустаю. Погані враження підсилюються безглуздими вчинками не дуже доброзичливих учнів, котрі прагнуть ще більше налякати схвильованого товарища. Поява професора та його ж "мудра" наука

¹ Франко І. Твори: В 2-х т. – Т. 2. Оповідання. – К.: Дніпро, 1986. – С. 253.

² Там само. – С. 254.

³ Луцишин О. У хронотопічному дзеркалі (часопростір оповідань Івана Франка про дітей) // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2000. – № 6 (9). – С. 36.

остаточно бентежать Гриця, і здібна дитина втрачає будь-яку спроможність осмисленого сприйняття навчального матеріалу.

Оповідання "Оловець" (1879) позначене глибиною авторського психологізму в зображенні внутрішнього світу дитини. Просте канцелярське приладдя, випадково знайдене сільським хлопчиком, уособлює для шестилітнього школяра прекрасну мрію. Та на уроці оповідач дізнається, що олівця загубив його товариш Степан, якого за цю провину жорстоко побив нетверезий професор. Письменник відтворює моральні страждання малюка, котрий, поза власним бажанням, сприяв покаранню приятеля. Точно підібрані моголові деталі переростають у психологічні моменти: страх перед свистом різки придавлює хлопчика до місця, спугує його язик, стискає горло залізними кліщами, обливає холодним потом. Зрештою вражене дитя, відчуваючи на собі мовби справжній гострий біль від різки, починає голосно хлипати. "Але тривога обдала всіх такою мертвотою, що, незважаючи на гробову тишу, ніхто в класі не чув могого хлипання"⁴. Образи, пов'язані зі смертю, не випадкові в оповіданні. Тут можна говорити й про відсталу, мертву у своїй закостенілості систему навчання, й про фізичні знущання з нещасних учнів, що призводять до загибелі.

Головним персонажем оповідання "Schönschreiben" (від нім. "красне писання") (1879) виступає колишній панський економ, а нині викладач каліграфії пан Валько. Влучні елементи його портретної характеристики (бараняча голова, жаб'ячі очі, гадючий погляд, вираз тупої упертості на лиці) підкреслюють мерзенне ество. Письменник порівнює поведінку свого антипатичного персонажа то з орлом, що чатує на жертву, то з катом. Іван Франко правдиво показує згубний вплив цього самодура на психіку наляканих дітей, котрі голосно сміються з жорстоко побитого Йонки. Автор точно спостеріг: "Але така вже сила тиранського притиску, що досить тиранові всміхнутися, а всі, що стоять під його гнітом, будуть реготатися без огляду на те, що регочуться, власне, самі над своєю недолею"⁵.

Формально змінивши діяльність, Валько залишився вірним своєму головному покликанню – бути управителем; недаремно прозаїк називає його учителем-економом. Доречно застосовані засоби сарказму допомагають точніше охарактеризувати персонажа. Так, описуючи навчальну діяльність Валька, автор використовує слова "мудрість", "знання", "наука", "високопедагогічне діло" – ці визначення різко контрастують з огидною поведінкою "каліграфа". Жорстоко побивши свого учня, він лише на хвилику збентежився, та дізнавшись про селянське походження дитини, швидко заспокоївся. І хоча нелюдський вчинок учителя-садиста зійшов тому з рук, у серці хлопського сина він "стався першим насінням обурення, погорди і вічної ворожнечі против усякого неволення та тиранства"⁶.

Трагічним пафосом пронизане оповідання "Отець-гуморист" (1903). Головний персонаж тут також учитель – священник Софрон Телесницький.

⁴ Франко І. Твори: В 2-х т. – Т. 2. Оповідання. – К.: Дніпро, 1986. – С. 114.

⁵ Там само. – С. 122 - 123.

⁶ Там само. – С. 124.

Назва твору є контрастною, адже т. зв. педагог мав специфічну вдачу, вважаючи вельми дотепними всілякі знування зі своїх учнів (і моральні, і фізичні). Оповідач відзначає, що в "людожерному"⁷ гуморі о.Телесницького "криється щось злобне та завидюще, щось таке, як той демон, що нічю кидається під ноги пішохода і звалює його на землю або стромляє кимаччя між колеса біжучого воза, щоб або віз перевернувся, або колесо зламалося. Сей злобний, оприскливий гумор, що вибухав радістю лиш тоді, коли хтось із нас сказав дурницю, не піднімав наших дитячих душ, але здавлював, гальмував та душив їх"⁸. Школярі вважають отця Софрона катом, приборкувачем диких звірів, необмеженим паном їх тіл і душ.

Доведені до відчаю діти жили, наче в тумані; ходили, "мов приголомшені, насовнені, мов сердигі"⁹. Єдиною наукою, яку сприйняли учні, стало постійне бажання битися. Через бузувірство о.Телесницького загинув бідолашний учень на прізвище Волянський. Наділений неабиякою художньою фантазією хлопчик не міг засвоїти навчальний матеріал, що подавався в такій жорсткій формі. Нелюд-монах забив безпорадну дитину до смерті. Наскільки таке виховання нівечить юні душі, переконливо показано в епізоді похорону Волянського: морально спустошені діти не так сумують за своїм товаришем, як радіють відсутності навчальних занять: "Усім було весело, бо той день був вільний од науки"¹⁰.

Неабияку збентеженість викликає той факт, що в оповіданні йдеться не просто про педагога, а про священика (невипадково твір називається "Отець-гуморист"). Моральним антиподом Телесницького виступає катехит Красицький – добра, чуйна, милосердна людина. Намагаючись допомогти дітям, о.Красицький викриває перед ректором свого колегу, називаючи його пособійником. І.Франко далекий від огульної критики всіх душпастирів: автор викриває лише тих служителів церкви, які не гідні свого високого покликання.

Письменник наголошує на тому, що вчительське варварство не було поодиноким випадком у галицьких школах: "биття вважалося тоді в Дрогобичі неминучим складником педагогії"¹¹. Саме тому видалися марними всі намагання батьків і простих міщан покарати ненормального вчителя. Ката не заарештували, не вигнали з ганьбою, а перевели проповідником до монастиря. Тож у своєму оповіданні прозаїк нищівно критикує таку освіту, котра калічить учнівські душі й життя. Є.Кирилук справедливо зазначає, що своєю трагічною розповіддю Іван Франко затаврував усю антипедагогічну систему виховання в галицьких школах¹².

На тлі авторського викриття шкільного бузувірства виділяються майстерно виписані постаті дітей. Особливе місце серед них посідає автобіографічний

⁷ Франко І. Твори: В 2-х т. – Т. 2. Оповідання. – К.: Дніпро, 1986. – С. 477.

⁸ Там само. – С. 462-463.

⁹ Там само. – С. 468.

¹⁰ Там само. – С. 477.

¹¹ Там само. – С. 470.

¹² Кирилук Є. Вчній революціонер: Життя й творчість Івана Франка. – К.: Дніпро, 1966. – С. 361.

образ Мирона ("Schönschreiben", "Малий Мирон", "Під оборогом"), у характері якого виразно простежуються риси вдачі юного Іваса Франка.

Малого Мирона, героя однойменного оповідання, важко назвати звичайною дитиною. За свій потяг до роздумів п'ятирічний хлопчик уже має репутацію дивного, а то й нерозумного малюка – "якесь не таке, як люди"¹³. Усупереч невітшній характеристиці, Мирон виявляє значні здібності: вміє рахувати до чотирьохсот; пильно спостерігає за різними природними явищами, намагаючись у них самостійно розібратися; володіє винятковою увагою.

Однак у фінальних авторських міркуваннях про майбутнє оригінального героя звучать безрадісні ноти: наділений таким хистом хлопець навряд чи зможе добре хазяювати, а то й стане ворожбитом, із щирим серцем туманячи людей. Коли ж Мирона віддадуть учитися, то "дитина хаятатися буде науки на диво, впиватися буде нею, як недужий свіжим повітрям, і скінчить на тім, що перейметься правдами науки і забажає перевести їх у життя. І стане малий Мирон гарячим проповідником тих правд, понесе їх між темних і пригноблених, під рідні сільські стріхи..."¹⁴. На власному досвіді переконався автор, наскільки драматичним буде такий життєвий шлях. Недаремно твір завершується риторичним вигоком "Бідний малий Мирон!"¹⁵.

Г.Логвин справедливо вважає, що герой Франка багатий думками, але не вміє мислити стандартно, так, як усі. Дорослі не розуміють хлопчика, але ж багато з них не зрозуміють його й тоді, коли він виросте, вивчиться й буде захищати людей¹⁶.

В оповіданні "Під оборогом" (1905) автор відтворює епізод із життя Мирона, який відпочиває вдома на канікулах. Десятимісячна шкільна морока витончила його дитячі сили, і хлопчик нарешті може піти до лісу. Герой Франка всім своїм еством осягає природу, мало не розчиняється в ній. Прогулюючись безлюдним лісом, дитина почувається, мов у Господньому храмі. Автор переконаний: у такі моменти малого Мирона охоплюють неясні почуття, з яких у людській душі зароджується релігія, творячи "ту дивну принаду, той чар, яким ліс оповиває його душу"¹⁷.

У бурхливій уяві героя тісно переплітаються реальність та вимисел, й уві сні Мирон перетворюється на непереможного борця. Однак схвилювана розповідь сина, переконаного в тому, що саме він не пустив грозову хмару на ниви, прикро вразила його матір. Жінка розуміє, що її мрійливому хлопчику буде важко спілкуватися з простими, пересічними людьми. Мама просить Мирона не розголошувати фантазії, бо з них люди будуть сміятися, а вона – плакати. У характері свого улюбленого героя автор показав формування небуденної творчої натури, схильної до філософського осмислення буття. Біда

¹³ Франко І. Твори: В 2-х т. – Т. 2. Оповідання. – К.: Дніпро, 1986. – С. 101.

¹⁴ Там само. – С. 106.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Логвин Г. Батьки та діти (примус і воля) за "дитячими" оповіданнями Івана Франка // Українська мова та література. – 1998. – № 2. – С. 6.

¹⁷ Франко І. Твори: В 2-х т. – Т. 2. Оповідання. – К.: Дніпро, 1986. – С. 513.

цього персонажа полягає в тому, що йому судилося народитися й жити в умовах, абсолютно не відповідних його артистичній вдачі.

Таким чином, у своїх оповіданнях про дітей і школу Іван Франко висловив протест проти схоластичної системи навчання, проти жорстокого ставлення до дітей, до їх духовних потреб. Прозаїкові вдалося розкрити багатий внутрішній світ дитини, створити пам'ятну галерею образів самобутніх маленьких героїв.

Ирина Голубовская. Критика антипедагогической образовательной системы в рассказах Ивана Франко

В статье анализируется т. наз. "детская малая проза" И.Я. Франко с точки зрения художественной реализации в ней авторских взглядов на тогдашнюю галицкую образовательную систему.

Iryna Golubovska. Criticism on antipedagogical educational system in Ivan Franko's works

The article analyzes the so-called "children short prose" by Ivan Franko in terms of implementing author's artistic views on Galytska educational system of that time.